

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΤΗΛΕΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ "ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ" : 1959-1970

Βασίλης Πεσμαζόγλου, Ερευνητής, Ερευνητικού Ινστιτούτου Φλωρεντίας

Εισαγωγή

Το περιοδικό " Οικονομική Πορεία " (Ο.Π.) αρχίζει την έκδοσή του το 1959 και τη διακόπτει το 1983. Κατά συνέπεια, καλύπτει με την παρουσία του όλη την κρίσιμη - από οικονομικής όσο και από πολιτικής πλευράς- δεκαετία του 1960. Η αρθρογραφία του περιοδικού είναι ανυπόγραφη, αλλά για τα κύρια άρθρα είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι γράφονται από έναν από τους πλέον διακεκριμένους δημοσιογράφους της εποχής εκείνης στο χώρο του οικονομικού τύπου τον Ευάγγελο Ανδρουλιδάκη- εκδότη και διευθυντή του. Το ύφος και η θεματολογία καθιστά εύλογη την υπόθεση ότι το περιοδικό απευθυνόταν σε επιχειρηματικούς και πολιτικούς κύκλους της εποχής και ότι βρισκόταν κοντά στα κέντρα εξουσίας- αλλά μακριά από οποιοδήποτε κομματισμό. Η διάρθρωση των τευχών της Ο.Π. διευκολύνει τον εντοπισμό των απόψεων που εκφράζει για την ασκούμενη οικονομική πολιτική και για την εν γένει πορεία της Ελληνικής οικονομίας: ο σχολιασμός των τεκταινομένων γίνεται στο κύριο άρθρο στην αρχή κάθε τεύχους και, δευτερευόντως, στα σύντομα σχόλια που ακολουθούν αμέσως μετά υπό τον τίτλο "από μήνα σε μήνα", όσο το περιοδικό είναι ακόμη μηνιαίο, και "ανά δεκαπενθήμερον " , από το 1962 και μετά.

Η υπόλοιπη ύλη του περιοδικού περιέχει, σε γενικές γραμμές: καταγραφή και σχολιασμό των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών εξελίξεων (το πρώτο εκλείπει μετά το 1967) στήλη υπό τον τίτλο "η βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδος" που αναφέρει πλήθος προτεινόμενες ή και πραγματοποιούμενες βιομηχανικές επενδύσεις (μεγάλες αλλά και μικρομεσαίες) κατά κλάδο και περιοχή ειδική στήλη για τις εξελίξεις στην ΕΟΚ καθώς και ανταποκρίσεις από το Λονδίνο υπό τον τίτλο "Η Ευρωπαϊκή σκοπιά της Ο.Π." τα "Επίκαιρα Θέματα", όπου συνήθως βρίσκουμε άρθρα θεωρητικού οικονομικού ενδιαφέροντος μεταφρασμένα ένα τρισέλιδο για τη ναυτιλία, μία επισκόπηση ενεργειακών θεμάτων καθώς και μία στήλη για την τουριστική ανάπτυξη τέλος, σε ευρεία περιληψη, την εισήγηση για τον προϋπολογισμό του Υπουργού Οικονομικών καθώς και τις ετήσιες εκθέσεις των διοικήτων των Τραπεζών (Ελλάδος, Εθνικής, Εμπορικής, Ιονικής-Λαϊκής).

Στην ανάλυση που ακολουθεί χρησιμοποιήθηκαν σχεδόν αποκλειστικά τα κύρια άρθρα και, δευτερευόντως, τα επίκαιρα σχόλια, αλλά βέβαια, ξεφυλλίζοντας τα τεύχη αυτά, είναι δύσκολο να αντιπαρέλθει κανείς τα σχόλια για τις πρώτες μειώσεις που σημειώνονται στις εισπράξεις των Αθηναϊκών κινηματογράφων λόγω της τηλεόρασης (1968) και πώς να μην προσέξεις τις διαφημίσεις για τα υπερωκεάνεια και να μην διαβάσεις λ.χ. το σχολιασμό των Ιουλιανών ή και, επί δικτατορίας μάλιστα, τις αναφορές στο Μάη του '68 και στην Ανοιξη της Πράγας...Είναι εύκολο να ενδώσεις σ' αυτό το δέλεαρ, αλλά και

χρήσιμο: διότι μπαίνεις έτσι στο κλίμα μιας εποχής τόσο κοντινής και, συγχρόνως, τόσο απόμακρης.

Τα πορίσματα της μελέτης κατανέμονται όχι τόσο χρονικά όσο θεματολογικά: ο λόγος γι αυτό είναι ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι εκφραζόμενες αντιλήψεις για την Ελληνική οικονομία και την πορεία της αποτελούν ένα είδος μοτίβων που έρχονται και επανέρχονται περίπου ταυτόσημα. Ωστόσο, όποτε εντοπίζονται σημαντικές διαχρονικές διαφοροποιήσεις, είναι προφανές ότι μνημονεύονται και υπογραμμίζονται.

Ας αρχίσουμε, λοιπόν, με ένα θέμα ιδεολογικά φορτισμένο και κάπως επίκαιρο:

(Α) Κράτος, Προγραμματισμός και Ιδιωτική Πρωτοβουλία

Μία από τις πλέον σαφείς τοποθετήσεις του περιοδικού καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, είναι η συνεχής και συστηματικής καταγγελία αυτού που, πολλά χρόνια αργότερα, θα ονομασθεί "κρατισμός":

"Ανέκαθεν το Κράτος...εξήντησεν τας προσπάθειάς δι' υψηλόν προϋπολογισμόν κρατικών επενδύσεων. Αρχικώς μεν διότι η ιδιωτική επιχειρηματικότητα ήτο απολύτως επιφυλακτική, βραδύτερον δέ διότι το Κράτος, ανίσχυρον και ανίκανον να κινητοποιήση την ιδιωτικήν επιχειρηματικότητα ή διότι ούτως εξυπηρετούντο τα ποικίλα συμφέροντα των κρατούντων, επωμίζετο διαρκώς περισσότεράς και ογκωδέστεράς επενδύσεις" (Τ. 1-2/ 67).

Πράγματι, από τις αρχές ήδη της δεκαετίας του 1960, η Ο.Π. παρατηρεί ότι το κράτος τείνει να υποκαταστήσει τους ιδιώτες σε διάφορους τομείς όπου κανονικά θα έπρεπε να έχουν αυτοί την πρωτοβουλία: για παράδειγμα, βλέπει με καχυποψία τη νεοσύστατη Αγρέξ- κρατικο/συνεταιριστική οργάνωση εξαγωγών αγροτικών προϊόντων και ακόμη χαρακτηριστικότερα, είναι πολύ επιφυλακτική ως προς τον Οργανισμό Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΟΒΑ) και τη διάδοχό του ΕΤΒΑ, διότι θεωρεί ότι το κράτος πρέπει να υποβοηθήσει αλλά όχι να υποκαταστήσει (ή να απειλεί ότι θα υποκαταστήσει) την ιδιωτική πρωτοβουλία:

"...εξαπολύεται η απειλή ότι, αν ο ρυθμός των ιδιωτικών επενδύσεων δεν ανταποκριθή προς τας ανάγκας και δυνατότητας του τόπου, νέα πρωτοβουλίαί θ' αναληφθούν εκ μέρους του ΟΒΑ" (Τ. 10-11/ 62). (Για τις ανάλογες επιφυλάξεις ως προς τον ρόλο της ΕΤΒΑ, βλ. Τ.17-18/ 64 και Τ.17/ 66).

Σαν αποτέλεσμα, το περιοδικό διακατέχεται από μια μόνιμη αμηχανία και δυσφορία απέναντι στην έννοια (και στον όρο) "προγραμματισμός": μεταφυτεύτηκε στα αστικά καθεστώτα από τα δικτατορικά και, για να ευδοκιμήσει, πρέπει να συνίσταται...

εις την προώθησιν πρωτοβουλιών και την δημιουργίαν συνθηκών καταλλήλων και ευκαιριών ελκυστικών δια την ιδιωτικήν επιχειρηματικότητα" (Τ.15/ 64)

λέει η Ο.Π. σχολιάζοντας το νεοσύστατο ΚΕΠΕ. Αλλά και νωρίτερα, το 1960, σχολιάζοντας επικριτικά τη σύσταση του ΟΒΑ και έχοντας φέρει σαν παράδειγμα προθυμίας της ιδιωτικής πρωτοβουλίας το μεταλλευτικό συγκρότημα Λαρύμνης, η Ο.Π. καταγγέλλει την τότε Κυβέρνηση της ΕΡΕ ότι

... άγεται υποσυνειδήτως προς καταστάσεις καθαρού κρατικού σοσιαλισμού" (Τ.2/ 60).

Και λίγα χρόνια αργότερα, πριν ακόμη από την πολιτική αλλαγή του 1963-64, απευθυνόμενη στον τότε υπουργό Συντονισμού Π. Παπαληγούρα, η Ο.Π. επαναλαμβάνει με σχεδόν τα ίδια λόγια ότι, ελλείπει σεβασμού προς το ιδιωτικό κέρδος,

"... θα κατολισθήσωμεν- όπως και σήμερα συμβαίνει εν πολλοίς - εις μίαν υποσυνειδήτην κατάστασιν κρατικού καπιταλισμού" (Τ. 5/ 63).

Συνέπεια των ανωτέρω είναι και η στάση του περιοδικού έναντι της μακροοικονομικής πολιτικής: οι κρατικές επενδύσεις πρέπει να περιορίζονται σε έργα υποδομής που να συμβάλουν στη βελτίωση του επενδυτικού κλίματος και των προοπτικών ανάπτυξης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Οποιαδήποτε διόγκωση των επενδύσεων πέραν αυτών των ορίων δικαιολογείται μόνον σαν άσκηση αντικυκλικής/ αναθερμαντικής πολιτικής σε συνθήκες ύφεσης (Τ.7-8/ 69): το κράτος πρέπει να παρακολουθεί από κοντά την πορεία των ιδιωτικών επενδύσεων και, μόνον εφ' όσον αυτές υστερούν, να παρεμβαίνει τονώνοντας την ενεργό ζήτηση. Στα κύρια άρθρα της σ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, η Ο.Π. επισημαίνει τον κίνδυνο που εγκυμονούν τα κρατικά ελλείμματα: η κάλυψή τους μέσω , μεταξύ άλλων, εσωτερικού δανεισμού, παραγκωνίζει την ιδιωτική πρωτοβουλία δυσχεραίνοντας ασφυκτικά την πρόσβασή της σε πιστώσεις (Τ. 3/ 63). Διότι αποταμιεύσεις υπάρχουν, αφθονούν μάλιστα, δημιουργώντας μονίμως μία συσσώρευση "εν αργία υγιούς χρήματος" που, κατά τα φαινόμενα, αντί να συγκινεί τους επενδυτές, απορροφάται κυρίως από το κράτος (ή από κρατικούς φορείς - λ.χ. ΔΕΗ) υπό τη μορφή ομολογιακών δανειών.

(Β) Δημοσιονομική Πολιτική / Σταθερότητα - Ανάπτυξη / Φορολογία

Οδηγούμαστε έτσι στο επόμενο θέμα, που είναι η εν γένει δημοσιονομική πολιτική στη δεκαετία του 1960. Ως προς το σκέλος των δαπανών, παρά τις επιφυλάξεις του περιοδικού απέναντι στην υπερβολική επέκταση του κρατικού τομέα μέσω δημοσίων επενδύσεων, δεν εναντιώνεται στις τάσεις "κοινωνικού κράτους" που εμφανίζονται γύρω στο 1963 .

" η νομισματική σταθερότης δεν αποτελεί αυτοσκοπόν, αλλά μέσον προς τον σκοπόν που δεν είναι άλλος από την οικονομική ανάπτυξιν" (Τ 20/ 63).

θα γράψει την επαύριον της πρώτης εκλογικής νίκης της ΕΚ, συμφωνώντας με τις διακηρύξεις του νέου υπουργού Συντονισμού κ. Μαύρου. Και θα αποδώσει την τελική επικράτηση της ΕΚ, το 1964 - που θα παρομοιάσει με καθεστωτική μεταβολή- στο δίκαιο αίτημα των μαζών για κοινωνική δημοκρατία. Η οκταετής περίοδος πειθαρχίας και θυσιών στο βωμό της σταθερότητας είχε πλέον φθάσει στα όριά της και ήταν πλέον καιρός τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα να γευθούν τους καρπούς της ανάπτυξης.

" Διπλή σκοπιμότης επέβαλλε την αύξησιν της αμοιβής εργασίας: κοινωνική δικαιοσύνη και παραγωγική δραστηριοποίησις. Η νομισματική και οικονομική σταθερότης είχαν αποβεί είδος αγκυλώσεως της οικονομίας...Ετσι αι κατά καιρούς παρασχεθείσαι αυξήσεις εις τους εργαζομένους υπελείποντο της παραγωγικότητος της εργασίας, το δε απαράδεκτον ήτο ότι συχνά το κατώτατον όριον αμοιβής της εργασίας υστέρει του κατώτατου ορίου συντηρήσεως" (Τ 7/ 65).

Όπως βλέπουμε, αυτή η Κεϊνσιανή πολιτική αύξησης της ενεργού ζήτησης (του "μαστιγώματος της παραγωγής" - Τ. 3-4/ 67) αρχικά επικροτείται όχι μόνον από κοινωνικής, αλλά και από οικονομικής πλευράς. Επισημαίνεται δε, την ίδια περίοδο, ότι η ελληνική οικονομία αποδεικνύεται ιδιαίτερα ανθεκτική στη νέα αυτή εισοδηματική πολιτική: ενώ η παραγωγή αυξάνει ραγδαία το 1964-65 υπό την πίεση της ζήτησης, ούτε η νομισματική σταθερότητα διακυβεύεται, ούτε τα συναλλαγματικά διαθέσιμα μειώνονται δραματικά.

Ως προς τη στάση της Ο.Π. απέναντι στη δημοσιονομική πολιτική, πρέπει τέλος να σημειωθούν: (Α) Η πρόταση περικοπής των αμυντικών δαπανών και ανακούφισης/ανακατανομής των δαπανών (π.χ. υπέρ της παιδείας)-σημείο στο οποίο συμφωνεί με την παρθενική πολιτική ομιλία του Α. Παπανδρέου (Τ.1-2/ 64). (Β) Η ριζική διαφωνία του περιοδικού με το φορολογικό σύστημα που, κυρίως λόγω φοροδιαφυγής, θεωρεί άδικο: εξ ου και η επίμονη πρόταση για γενναία μείωση των συντελεστών άμεσης φορολογίας (ή και για πλήρη κατάργησή της) και αντικατάστασή της με τους αποτελεσματικότερους, ευκολότερους στην είσπραξη και τελικά δικαιότερους έμμεσους φόρους (Τ. 22/ 64). Παράλληλα, προτείνεται σταθερά και επικροτείται η πάταξη της φοροδιαφυγής και η κατάργηση των ποικίλων αδικαιολογήτων, μη αναπτυξιακών και ανορθολογικών φορολογικών απαλλαγών που το κράτος έχει κατά καιρούς θεσπίσει δίκην παροχών (Τ. 5/ 66).

(Γ) Τα όρια του Κεϊνσιανισμού;

Με την πάροδο του χρόνου, ωστόσο, αρχίζουν να διατυπώνονται όλο και περισσότερες επιφυλάξεις γύρω από την ασκούμενη/ ασκηθείσα την περίοδο 1963-66 κυβερνητική πολιτική γενναϊόδωρων παροχών: ήδη μέσα στο 1965 διαπιστώνεται ότι τα αυξημένα εισοδήματα (κυρίως των ευρύτερων λαϊκών μαζών) οδηγούν σε δυσανάλογη αύξηση της καταναλώσεως και άρα των εισαγωγών, συγχρόνως δε συμβάλλουν σε μια δυσπιστία- επιφυλακτικότητα των επενδυτών (Τ 11/ 65). Αλλά πάντα αναγνωρίζεται, ωστόσο, η ιστορική/ κοινωνική αναγκαιότητα των ληφθέντων μέτρων:

" Η ΕΚ, στερουμένη οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, αλλά και ανταποκρινόμενη εις ανάγκην ιστορικήν, προέβη εις ενεργείας αι οποίαι, οικονομικώς μεν έβλαψαν, κοινωνικώς, όμως και μακροχρονίως, πιθανόν δε και να έσωσαν το αστικό καθεστώς" (Τ. 16-17/ 65).

Στην παραπάνω διατύπωση συμπυκνώνεται και ο τελικός απολογισμός της Ο.Π. για την οικονομικο- κοινωνική πολιτική της ΕΚ. Το ενδιαφέρον είναι ευρύτερο: διότι οι οικονομικά επιβλαβείς συνέπειες, πέρα από τις σχετιζόμενες με το απρογραμματίστο και θα λέγαμε σήμερα, λαϊκίστικο χαρακτήρα των μέτρων, αντανακλούν-σύμφωνα πάντα με το περιοδικό- και τα ίδια τα όρια του Κεϊνσιανισμού.

Συγκεκριμένα η Ο.Π. εντοπίζει ότι, για μια μικρή χώρα όπως η Ελλάδα, ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος υπέρμετρης αύξησης των εισαγωγών- και μάλιστα καταναλωτικών ειδών-σαν αποτέλεσμα της αναθέρμανσης. Κάνει δε σαφή διάκριση μεταξύ εισαγωγών καταναλωτικών αγαθών αφ' ενός και κεφαλαιουχικών ή πρώτων υλών αφ' ετέρου: η μείωση των συναλλαγματικών διαθεσίμων για καταναλωτικούς και όχι παραγωγικούς/ αναπτυξιακούς σκοπούς δεν είναι θεμιτή.

Γι αυτό και, όταν το 1968, επί δικτατορίας, τα μέτρα αναθέρμανσης του 1967 αρχίζουν να αποδίδουν η Ο.Π. τονίζει ότι:

"Ενδείκνυται επαγρύπνησις ώστε η ζήτησις να επιδράση συμμετρως και κατά την επιθυμητήν αναλογίαν επί των μεγεθών της οικονομίας με απόλυτον προβάδισμα των επενδύσεων, εν συνεχεία επί της εγχωρίου παραγωγής και μόνον κατά το αναγκαίον και αναπόφευκτον ποσοστόν επί των εισαγωγών" (Τ.10/ 68).

Ως προς τις επενδύσεις, ήδη από τις παραμονές των Ιουλιανών, το καλοκαίρι του 1965, η Ο.Π. διαπιστώνει ότι υστερούν και τονίζει τη σημασία του ψυχολογικού παράγοντα- δηλαδή εν πολλοίς του όλου πολιτικού κλίματος. Αλλά η πλέον ουσιώδης κριτική, αναδρομικά, στην οικονομική πολιτική της περιόδου 1963-66 είναι ότι: (Α) οι αυξήσεις που δόθηκαν ήταν εντελώς αποσυνδεδεμένες από την παραγωγικότητα εργασίας και οδήγησαν σε έναν παρατεταμένο και δύσκολα ανακοπτόμενο συλλογικό καταναλωτικό εθισμό εις βάρος των επενδύσεων (Β) ότι η πολιτική κρατικών επενδύσεων, αυξάνοντας κυρίως τα κονδύλια για " μικρά έργα κοινωφελούς σημασίας", έτεινε να μεταμορφωθεί σε καθαρή κομματική ψηφοθηρία.

Η έμφαση στη σημασία του ψυχολογικού (άρα και πολιτικού) παράγοντα για τις επενδύσεις θα συνεχιστεί και στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας (Τ. 5-6/ 69) όπως και θα συνεχιστεί - διακριτικώς τω τρόπω- και η κριτική στη διόγκωση των κρατικών επενδύσεων (Τ.17-18/ 69 και Τ. 23/ 69). Η δε πρόσκληση της Ο.Π., προς τα τέλη πλέον της δεκαετίας, για μεγάλους και σοβαρούς ιδιώτες επενδυτές θα ηχεί όλο και πιο απελπισμένη, σαν φωνή βοώντος εν τη ερήμω:

"Διότι το καθήκον, το επιτακτικόν, το οποίον τίθεται εις όλους μας, άρχοντας και αρχομένους, είναι αι επενδύσεις, αι επενδύσεις έναντι ανταλλαγμάτων, έστω και μεγάλων" (Τ.10/ 69- κατακλείδα στον σχολιασμό της αντιπρότασης Νιάρχου στην πρόταση Ωνάση περί ίδρύσεως τρίτου διύλιστηρίου και συναφών μεγάλων επενδύσεων).

(Δ) Κεφάλαια ή Κεφαλαί;

Αλλά ποιά από τα δύο συμβαίνει, τέλος πάντων; Το κράτος παρεμβαίνει ελλείπει αρκετών επενδυτών ή το κράτος παρεμβαίνοντας εκτοπίζει τους επίδοξους επενδυτές; Ιδού το βασικό ερώτημα που ταλανίζει ένα μεγάλο μέρος της μεταπολεμικής οικονομικής ιστορίας της Ελλάδας αλλά και τον κύριο αρθρογράφο της Ο.Π. Τον διακατέχει άραγε τέτοια βεβαιότητα το ότι το δεύτερο σκέλος της ερώτησης-η εκδοχή της εκτόπισης, του "crowding out effect" - συμπυκνώνει όλη την αλήθεια; Προς μεγάλη λύπη ορισμένων ακραίων νεοφιλελευθέρων επιγόνων του, τα πράγματα είναι πολύ πιο σύνθετα:

"Μας ελλείπουν κεφαλαί κυρίως και δευτερευόντως κεφάλαια" (Τ. 8/ 63).

Το προσφιλές στον αρθρογράφο και επαναλαμβανόμενο αυτό λογοπαίγνιο εμπεριέχει όλη την αντιφατικότητα όχι μόνον στην προσέγγιση του περιοδικού, αλλά και στην ίδια τη μεταπολεμική οικονομική πραγματικότητα. Η Ο.Π. επισημαίνει ταυτοχρόνως δύο πτυχές της οικονομικής κατάστασης: πρώτον, την ύπαρξη διαθεσίμων αποταμιεύσεων- σε αντίθεση με την πρώτη μεταπολεμική περίοδο και σε αντίθεση με τις "κλασικές" υποανά-

πυκτες χώρες όπου δεσπόζει η στενότης κεφαλαίων δεύτερον, την έλλειψη επιχειρηματιών που να έχουν την ικανότητα ή θέληση να πάρουν σοβαρές επενδυτικές πρωτοβουλίες. Υπό την έννοια αυτή, το κράτος εν τέλει δικαιολογείται στο να παίρνει αυτό τις πρωτοβουλίες και η κριτική του περιοδικού προς τον κρατισμό αμβλύνεται.

Αλλά το λογοπαίγνιο οδηγεί και παραπέρα: αφ' ενός στο όλο πρόβλημα της ανεπαρκέστατης δημόσιας διοίκησης, αφ' ετέρου στο αίτημα για παιδεία: καλύτερη, περισσότερη και περισσότερο προσανατολισμένη στην τεχνική/ επαγγελματική εκπαίδευση- εξ ου και η διαφαινόμενη ευνοϊκή προδιάθεση προς τα φοιτητικά αιτήματα των αρχών της δεκαετίας (Τ.19/ 62, Τ.8/ 63). Αν συνδέσουμε τα παραπάνω με την ανελλιπή παρακολούθηση του μεταναστευτικού ρεύματος προς τη Γερμανία που διογκώνεται στη δεκαετία του 1960 - και που συνεχώς καυτηριάζεται από το περιοδικό διότι στερεί την Ελλάδα από νέα και υγιή εργατική δύναμη - διαφάνεται το αναπτυξιακό υπόδειγμα ή όνειρο της Ο.Π.: μία άρτια οργανωμένη δημόσια διοίκηση που να βοηθάει και κατευθύνει την ιδιωτική πρωτοβουλία να επενδύσει αντλώντας κεφάλαια από τις υπάρχουσες καταθέσεις αλλά και από το εξωτερικό, χρησιμοποιώντας μίαν εν αφθονία και άρτια καταρτισμένη εργατική δύναμη.

Όχι που δεν βλέπει τη συμβολή της μετανάστευσης στο πλεόνασμα του ισοζυγίου αδήλων πόρων, σ' αυτό το θεόπεμπτο μπάλωμα που, την εποχή εκείνη, αρχίζει να κάνει την εμφάνισή του σαν κύρια πηγή κάλυψης ενός χρόνιου εμπορικού ελλείμματος.

(Ε) Ελεύθερο Εμπόριο και Προστατευτισμός

Κι ερχόμαστε έτσι στο επόμενο θέμα που απασχολεί σταθερά τις στήλες του περιοδικού: το εξωτερικό εμπόριο. Συνεχώς εντοπίζεται η συστηματική και αυξανόμενη υστέρηση των εξαγωγών έναντι των εισαγωγών και αναζητούνται λύσεις.

Η Ο.Π. επικροτεί, αναδρομικά, την υποτίμηση του 1953 και τη δέσμη μέτρων απελευθέρωσης που τη συνόδευσαν. Και αντιτίθεται σε μια προστατευτική λογική, αποδεχόμενη μόνον προσωρινή προστασία στα πλαίσια μιας λογικής ενίσχυσης της νηπιακής βιομηχανίας. Η Ο.Π. επισημαίνει τον κίνδυνο μιας δασμοβίωτης βιομηχανίας που να νέμεται την προστατευμένη εγχώρια αγορά και υποστηρίζει μια εξωστρεφή ανάπτυξη βασισμένη στις εξαγωγές, συγχρόνως όμως επικροτεί την υποκατάσταση εισαγωγών που εξοικονομεί πολύτιμο συνάλλαγμα (όπως λ.χ. στην περίπτωση των λιπασμάτων). Με άλλα λόγια αν και δεν θέτει διαζευκτικά το πρόβλημα "εξαγωγές-εξωστρέφεια" ή "υποκατάσταση εισαγωγών - ενδοστρέφεια" επιλέγει μάλλον υπέρ της πρώτης εκ των δύο στρατηγικών: το 1960 ασκεί κριτική διότι :

"Η ασκούμενη οικονομική πολιτική δεν λαμβάνει υπ' όψιν της τον εντεινόμενο, επί παγκοσμίου κλίμακος, καταμερισμόν εργασίας...Με μόνην εξαίρεσιν την βιομηχανίαν αλουμινίου, όλαί αι άλλαι προγραμματιζόμεναι βιομηχανικαί μονάδες αποσκοπούν εις την παραγωγήν επιτοπίως βιομηχανικών αγαθών άτινα σήμερον εισάγονται εκ του εξωτερικού" (Τ.9/ 60)

Και δύο χρόνια αργότερα δηλώνει:

“ Η αυτάρκεια, υπό την έννοια της παραγωγής εις τον τόπον μας, παντός ό,τι μας χρειάζεται και εις τας ποσότητας που καλύπτουν τας ιδικάς μας ανάγκας, ανήκει εις το παρελθόν” (Τ. 16/ 62).

Η κατ' αρχήν φιλελεύθερη αυτή θέση του περιοδικού και στο θέμα του εμπορίου δεν το εμποδίζει καθόλου να τοποθετείται εντελώς ρεαλιστικά και αντιδογματικά στο θέμα της προστασίας της εγχώριας παραγωγής έναντι του εν πολλοίς αθέμιτου ξένου ανταγωνισμού (επιδοτήσεις/ντάμπινγκ): σχολιάζοντας λ.χ. την αναστολή λειτουργίας της υψικαμίνου της Χαλυβουργικής που *“συγκίνησιν προεκάλεσεν”*, επισημαίνει την ανάγκη μιας πολιτικής προστασίας που να εξασφαλίζει στην ελληνική βιομηχανία.. *“τον ζωτικόν χώνρον προτού κατακτήσει τας ξένας αγοράς”* (Τ. 12/ 64).

Και, μια πενταετία αργότερα, επί δικτατορίας, θα επικροτήσει τα πρώτα θήματα χάραξης μιας πολιτικής κρατικών προμηθειών: θα εξάρει τα απορρέοντα συναλλαγματικά και δημοσιονομικά οφέλη, την ώθηση στην εγχώρια βιομηχανική παραγωγή και τη δημιουργία νέου ψυχολογικού κλίματος υπέρ των ελληνικών προϊόντων (Τ.3-4/ 69). Ως προς το τελευταίο, ένα χρόνο αργότερα, κύριο άρθρο με τίτλο *“Αγοράζετε Ελληνικά”* υπογραμμίζει ότι στόχος αυτής της κυβερνητικής διαφημιστικής εκστρατείας είναι το ισοζύγιο, το *“πλέον ευπαθές εκ των μεγεθών της Ελληνικής οικονομίας”*, και συγκεκριμένα: η συγκράτηση των εισαγωγών, η ενίσχυση των εξαγωγών και τέλος, η στροφή της εσωτερικής ζήτησης στα εγχώρια προϊόντα (Τ.10/ 70).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, από την άλλη, η κριτική παρουσίαση - εν έτει 1963 - της νοοτροπίας της ελληνικής βιομηχανίας : χαρακτηρίζεται από αταξισμό οφειλόμενο σε μακρά περίοδο προστασίας και από δυσκολία προσαρμογής στην καθιερωθείσα, μετά το 1953, ελευθερία για το εξωτερικό εμπόριο. Ο ΣΕΒ ευθυγραμμίζεται πλήρως με την αύξηση των χαμηλοτέρων εισοδημάτων - ιδίως δε των αγροτών - που θα τονώσει την εγχώρια ζήτηση και άρα τη βιομηχανική παραγωγή: το ελληνικό βιομηχανικό κεφάλαιο δεν προσβλέπει στις εξαγωγές αλλά τουναντίον επιζητά πάντοτε μια προστατευμένη εγχώρια αγορά. Αλλά η Ο.Π., χωρίς να αμφισβητεί ανοικτά τη σημασία και ορθότητα των ανωτέρω, τονίζει την ανάγκη εξαγωγικού προσανατολισμού των Ελλήνων βιομηχάνων. (Τ. 16/ 63).

(ΣΤ) Οι Εμπορικές Σχέσεις της Ελλάδας

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 είναι ιδιαίτερα επίκαιρο το ζήτημα του προσανατολισμού του Ελληνικού εξωτερικού εμπορίου. Παρακολουθώντας από κοντά το οικονομικό γίγνεσθαι και επιχειρώντας όχι απλώς να ενημερώσει, αλλά προφανώς και να επηρεάσει οικονομικές επιλογές, η Ο.Π. λαμβάνει επ' αυτού θέση : προς ανατολάς.

Ο λόγος είναι απλός: βασικό εξαγωγίμο είδος στις αρχές της δεκαετίας του 1960 παραμένουν τα αγροτικά προϊόντα και ιδίως ο καπνός. Οι δυτικές αγορές αδυνατούν όλο και περισσότερο να απορροφήσουν το σύνολο της ελληνικής παραγωγής, με αποτέλεσμα να υπάρχει σημαντικό πλεόνασμα που μπορεί μόνον να διατεθεί στις αγορές της Αν. Ευρώπης, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι θα αντισταθμιστούν από αντίστοιχης αξίας ελληνικές εισαγωγές. Κατά συνέπεια, για να μπορέσουμε να εξαγάγουμε, πρέπει απαραίτητως να εισάγουμε διάφορα είδη (όπως πετρέλαιο ή μηχανές) από τις χώρες κρατικού εμπορίου.

Το πολιτικο/ιδεολογικό επιχείρημα- ψυχροπολεμικής έμπνευσης - ότι διά του τρόπου αυξάνεται η εξάρτηση της Ελλάδας από τον Ανατολικό Συνασπισμό δεν φαίνεται να συγκινεί ιδιαίτερα τον αρθρογράφο του περιοδικού (Τ.13/ 62). Ωστόσο, θεωρεί ότι έχει κάποια βαρύτητα η άποψη ότι η αυξανόμενη προσήλωση των εξαγωγών προς τις αγορές της Αν. Ευρώπης κινδυνεύει να οδηγήσει στην ποιοτική τους υποβάθμιση και σε μια χρόνια ανικανότητα να ανταγωνιστούν επιτυχώς στις αγορές της Δύσης και συγκεκριμένα της ΕΟΚ (Τ.5/ 60).

Ανάλογη στάση θα τηρήσει όταν επί δικτατορίας, στις αρχές του 1970, θα επικροτήσει την νεότευκτη εμπορική συμφωνία Ελλάδας- ΕΣΣΔ, αλλά μόνον ως προσωρινή διέξοδο για να μην *"επηρεασθή ο φιλελεύθερος χαρακτήρ της Ελληνικής οικονομίας"* (Τ. 1/ 70). Και στο αμέσως επόμενο τεύχος, αναφερόμενο μάλιστα δια μακρών στην *"αποχώρηση"* της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης και στο πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης, το περιοδικό θα αποσαφηνίσει τη στάση του:

"...ασυχώρητος επιπολαιότης θα ήτο η μονόπλευρος διμεροποίησις του εξωτερικού εμπορίου και η στήριξις του μόνον επί των Ανατολικών χωρών...Εμπόριον με τους Ανατολικούς, με τους Αφρικανούς, με όλον τον κόσμον. Αλλά το συμφέρον μας και δη μακροπροθέσμως είναι η ΕΟΚ"
(Τ. 2/ 70).

(Ζ) Ελλάδα και ΕΟΚ

Διότι προς την ΕΟΚ, την *"Ευρωπαϊκήν Κοινήν Αγοράν"* έχει μονίμως στραμμένο το βλέμμα η Ο.Π.

Στην αρχή των διαπραγματεύσεων, το 1959, τη στιγμή που ο κύβος ρίπτεται υπέρ της προσέγγισης με την ΕΟΚ (και όχι την ΕΖΕΣ) το περιοδικό χαρακτηρίζεται από προστατευτικά αντανάκλαστικά και συνιστά περίσκεψη και προετοιμασία της οικονομίας μέσω προσωρινών δασμολογικών τειχών (Τ 5/ 59). Αναγνωρίζει βέβαια την αναγκαιότητα συμμετοχής της Ελλάδας σε κάποιον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο λέγοντας ότι το αντίθετο θα ισοδυναμούσε με απομόνωση (Τ. 7/ 60). Παρακολουθεί δε από κοντά τις διαπραγματεύσεις για τη σύνδεση και χαιρετίζει ως ιστορικής σημασίας την αίσια έκβασή τους και την υπογραφή της Συμφωνίας των Αθηνών. Εκτοτε, η Ο.Π. δεν παύει να υπενθυμίζει την *"ημερομηνία-σταθμό"* της 1ης Νοεμβρίου 1962 και να κάνει κάθε χρόνο τον απαραίτητο απολογισμό. Για παράδειγμα, το Νοέμβριο του 1963, σε κύριο άρθρο με τίτλο *"Έτος Πρώτον"* θα αποφανθεί ότι:

"Τα οικονομικά και ιδεολογικά αποτελέσματα εκ του πρώτου έτους εφαρμογής της συνδέσεως είναι ήκιστα ικανοποιητικά..." (Τ. 17/ 63).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ρητή αναφορά στο ιδεολογικό σκέλος της σχέσης Ελλάδας- ΕΟΚ. Πράγματι, η Ο.Π. συνδέει κάθε πτυχή της οικονομικοπολιτικής ζωής του τόπου με την επερχόμενη ένταξη στην Κοινή Αγορά. Αλλά ακριβάλλει περί της ικανότητας του κράτους ...

... όπως οδηγήση την ελληνικήν οικονομίαν εις εκμετάλλευσιν επί ωφελεία της των παρασχεθεισών δια της Συμφωνίας των Αθηνών ευκαιριών..., λόγω του εξαιρετικώς

χαμηλού επιπέδου της κρατικής μηχανής, αλλά και της μη κατανόησης εισέτι εκ μέρους της υπαλληλικής ιεραρχίας της σημασίας των επερχομένων διαρθρωτικών μεταβολών εις την λειτουργίαν της εθνικής οικονομίας.” (Τ.3/ 62)

Είναι πράγματι εντυπωσιακό πόσο επίκαιρες ηχούν οι παραπάνω φράσεις και πόσο εύκολα θα μπορούσαν να επαναληφθούν τριάντα χρόνια αργότερα, αναφορικά με τις ανεκμετάλλετες ευκαιρίες της ένταξης και την περίφημη “πρόκληση” του 1992...

Για την Ο.Π. η συμφωνία σύνδεσης είναι αποτέλεσμα σκληρής και επιτυχούς διαπραγμάτευσης και πρέπει να χρησιμοποιηθεί σαν κινητήριο μοχλός στην ελληνική οικονομία και κοινωνία για τη “*νέα Μεγάλη Ιδέα*”, με στόχο τον εκσυγχρονισμό. Πρόκειται, πάλι, για μια ιδεολογία που συνεχίζει, περίπου αναλλοίωτη, την πορεία της και στις μέρες μας: είτε υπό τη μορφή προσδοκίας και αισιόδοξης ενατένισης, είτε υπό τη μορφή πικρής αναφοράς στη χαμένη ευκαιρία.

Αλλά τότε, ιδίως μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, η πραγματικότητα των εμπορικών ροών είναι αδυσώπητη: μετά τη συμφωνία σύνδεσης, οι εισαγωγές της Ελλάδας από την ΕΟΚ αυξάνουν ταχύτατα ενώ οι ελληνικές εξαγωγές υστερούν σημαντικά. Στο διογκούμενο αυτό εμπορικό έλλειμμα με την Κοινή Αγορά των ΕΕ έρχεται να προστεθεί και μια εύλογη ελληνική δυσφορία: δεν τηρούνται από την ΕΟΚ τα συμπεφωνημένα όσον αφορά τις αγορές ελληνικών καπνών ανεπαρκής κρίνεται η χρηματοδότηση της αναπτυξιακής προσπάθειας με σκοπό τη μείωση του χάσματος που μας χωρίζει η Ελλάδα αποκλείεται από τη διαμόρφωση της, εκκολαπτόμενης τότε, κοινής αγροτικής πολιτικής, για προϊόντα που την ενδιαφέρουν τέλος, η ΕΟΚ συνάπτει σχέσεις με τρίτες χώρες (π.χ. Συμφωνία της Αγκυρας) χωρίς να προηγηθούν οι προβλεπόμενες στη Συμφωνία των Αθηνών διαβουλεύσεις με την Ελλάδα (Τ.6/1963). Η προσήλωση στην ΕΟΚ συμβαδίζει με μια κάποια συνεχή δυσφορία ως προς την πορεία της Ελληνοκοινοτικής σχέσης.

(Η) Ελλάδα και Τουρκία

Ως προς το προαναφερθέν ζήτημα της σύνδεσης της Τουρκίας με την ΕΟΚ, πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η Ο.Π., την επαύριον της υπογραφής της Συμφωνίας της Αγκυρας, προτείνει εξομίωση “προς τα άνω” - δηλ. προς όφελος και των δύο χωρών - των όρων σύνδεσης με την ΕΟΚ και Ελληνική πρωτοβουλία για άμεση τελωνειακή σύνδεση με την Τουρκία και επιδίωξη, στο εξής, κοινής μεταχείρισης στο θέμα της βοήθειας και ενιαίας εξωτερικής πολιτικής των δύο χωρών για τα κοινά εξαγωγίμα γεωργικά προϊόντα βασικής σημασίας . Διότι...

“Κωμική καταντά η διαμάχη Ελλάδος και Τουρκίας εις το κατώφλιον της Κοινής Αγοράς δι ασημάντους ποσότητας προϊόντων των” (Τ.7/ 63).

Με τις πολιτικές εξελίξεις που έκτοτε μεσολάβησαν, είναι δύσκολο να συλλάβουμε σήμερα την πρόταση αυτή - όπως και το γεγονός ότι, λίγα χρόνια πρωύτερα, Ελλάδα και Τουρκία είχαν συμπλεύσει στις μη ευοδωθείσες διαπραγματεύσεις για την ΕΖΕΣ.

(Θ) Δικτατορία, Οικοδομική Ανάπτυξη και Εκθεση Βαρβαρέσου

Δεν είναι πάντα εύκολο να εξιχνιάσει κανείς, την περίοδο της δικτατορίας, κατά πόσον οι γνώμες που εκφράζονται μέσα από τις στήλες της Ο.Π. αντανακλούν πραγματικά την άποψη του αρθρογράφου. Στις περιπτώσεις έκδηλου και επιβεβλημένου λιβανίσματος, όπως και συγκρατημένης και προσεκτικής κριτικής, τα πράγματα είναι εύκολα. Αλλά παραμένει μια ακαθόριστη φαιά περιοχή αμφιβολίας:

Τέτοια είναι ίσως η περίπτωση της στάσης του περιοδικού ως προς τα πιστωτικά μέτρα τόνωσης της ζήτησης που η δικτατορία εξαγγέλλει τον Ιούλιο του 1967.

"... ο κρουνός του πιστωτικού χρήματος, στεγανώς κλειστός μέχρι τουδεν προς την οικοδομική δραστηριότητα, στρέφεται τώρα προς αυτήν, αναγνωριζόμενη ως βασικού παράγοντος της εθνικής οικονομίας" (Τ. 14/ 67).

Το περιοδικό επικροτεί και επικαλείται την έκθεση Βαρβαρέσου που, το 1952, πρότεινε αντί "μακροπροθέσμου βιομηχανικής αναπτύξεως", έργα και επενδύσεις "βραχείας αποδόσεως" που να εξυμνούν το βιοτικό επίπεδο των λαϊκών τάξεων. Αλλά αναγνωρίζεται, συγχρόνως ότι τα δεδομένα του 1967 διαφέρουν και ότι, σε αντίθεση με το 1952, η τόνωση της οικοδομής δικαιολογείται όχι τόσο από οργανικούς όσο από παροδικούς λόγους κυκλικών διακυμάνσεων της οικονομίας (Τ. 14/ 67, Τ21-22/ 67).

(Ι) Κλειστά Επαγγέλματα, Συντεχνιακά Συμφέροντα και Κοινωνική Δικαιοσύνη

Ένα άλλο μέτρο της δικτατορίας που η Ο.Π. φαίνεται να επικροτεί είναι η κατάργηση των "κλειστών επαγγελμάτων και εξοργιστικών οικονομικών προνομίων άνευ οιασδήποτε παραγωγικής σκοπιμότητας" (Τ24/ 67). Αυτό, από κοινού με την κατάργηση του κρατισμού, θεωρείται ως ενισχυτικό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας

"... που συνεθλίβετο μεταξύ των προνομιακών καταστάσεων (κλειστά επαγγέλματα, φορολογικά προσαΐα και απαλλαγά εξοργιστικά) και του ανταγωνισμού του κράτους- επιχειρηματίου υπό διάφορους αμέσους και εμμέσους μορφάς" (Τ. 1-2/ 68)

Από την άλλη, το περιοδικό, με αφορμή την αύξηση του 15% στα κατώτατα όρια αμοιβής που εξαγγέλλεται το δεύτερο χρόνο της δικτατορίας με τη σύμφωνη γνώμη της εργοδοσίας, εξαΐρει όχι μόνον την κοινωνικο-πολιτισμική σημασία της δίκαιης αμοιβής της εργασίας, αλλά και την οικονομική. Και υποστηρίζει ότι το ελληνικό κράτος αλλά και οι Έλληνες εργοδότες πάντα-από εποχής Βενιζέλου- εφάρμοσε την αρχή αυτή. Τέλος - και ιδιαίτερα αξιοσημείωτο - θεωρεί ότι...

"...η επιστημονική στάθμισι των συντελεστών παραγωγής εν συνδυασμώ προς τας υποχρεώσεις μας εκ της Συμφωνίας των Αθηνών και των συμβαινόντων εις άλλας χώρας, ιδία της ΕΟΚ, ωδήγησαν εις την απόφασιν και εις το ποσοστόν αυξήσεως με τελικόν στρατηγικόν σκοπόν την επιτάχυνσιν της αναπτύξεως της οικονομίας". Και αποτέλεσε..." την πρώτην εκδήλωσιν μιας ευρυτέρας, αναγκαίας δε, κινήσεως προς ευθυγράμμισιν του όλου εργασιακού τομέως ως οικονομικού μεγέθους" (Τ 17-18/ 68).

Το τελευταίο αυτό απόσπασμα είναι πράγματι γριφώδες - εάν υποθέσουμε ότι ο αρθρογράφος δεν επιδιόεται σε ένα επιπόλαιο παιχνίδι με τις λέξεις-. Διότι πού και τίνι τρόπω η Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ δέσμευε την Ελλάδα να αυξήσει τους εργατικούς μισθούς; Η μήπως ο αρθρογράφος έχει στο νου ένα αναπτυξιακό υπόδειγμα (σαν εκείνο που εφαρμόστηκε στη Σιγκαπούρη), όπου μέσω μιας γενναίας αύξησης μισθών επιτυγχάνεται η στροφή προς μια βιομηχανία έντασης κεφαλαίου/τεχνολογίας; Ας αφήσουμε το ερώτημα ανοικτό.

Δίκην Επιλόγου

Αλλωστε και άλλα ερωτήματα τίθενται και παραμένουν ανοικτά όσον αφορά την υπό εξέταση περίοδο και τη στάση του περιοδικού. Παράδειγμα η ξαφνική μεταστροφή προς τα τέλη του 1967, εν όψει της έκδοσης του πρώτου επί δικτατορίας ομολογιακού δανείου:

" Επεκρίθη άλλοτε το Κράτος ότι δια των ευνοϊκών όρων δια των οποίων προικίζει τα δάνειά του αφ' ενός αυξάνει το κόστος του υπ' αυτού χρησιμοποιούμενου χρήματος, αφ' ετέρου δε καθιερώνει καθεστώς απροσπέλαστον προς δανεισμόν της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, μη δυναμένης να παράσχη τους όρους αυτούς εις τους αποταμιευτάς. Η επίκρισις αύτη, ουδέποτε ευσταθείσασα, αδυνατεί οπωσδήποτε, να προβληθή προκειμένου περί του υπό έκδοσιν δανείου" (Τ20/ 67).

Ευλόγως διερωτάται ο αναγνώστης που έχει διαβάσει προσεκτικά όλην την αρθρογραφία της Ο.Π. από το 1959, περί εκτοπίσεως των ιδιωτών από το κράτος και υποσυνείδητου κρατικού καπιταλισμού (σοσιαλισμού) κατά πόσον τίθεται θέμα συνέπειας του περιοδικού. Η απάντηση ίσως να πρέπει να αναζητηθεί στη συγκυρία όσο και στην τεράστια διαφορά ανάμεσα στο ακαδημαϊκό κοίταγμα που επιχειρούμε εμείς σήμερα και στη ζώσα οικονομικοπολιτική πραγματικότητα της τότε (όπως άλλωστε και της σημερινής) δημοσιογραφίας. Βρίσκουμε, άραγε, διαχρονική συνέπεια στον οικονομικό τύπο;

Το ζητούμενο όμως είναι κάτι ευρύτερο: μια καλύτερη κατανόηση του σήμερα μέσ' από την ιστορική ματιά πάνω στο πρόσφατο παρελθόν. Ένα παρελθόν που, έχοντας πλέον επουλώσει πληγές και ξεπεράσει προκαταλήψεις, όχι μόνον επιδέχεται αλλά και απαιτεί μια τέτοια αντικειμενική προσέγγιση: μια θεώρηση των δεκαετιών του 1950 και 1960 βασισμένη σε δεδομένα, περιστατικά, διλήμματα πολιτικής, συγκρούσεις απόψεων και συμπεροπόντων, εφημερίδες και περιοδικά και όχι επιλεκτική χρήση ενός ελάχιστου υλικού για την υποστήριξη άγονων ιδεολογημάτων. Το παραπάνω κείμενο ελπίζω να συνέβαλε προς αυτή την κατεύθυνση.